

אנטומיה של ביקורת הסוציאליזם אצל ז'בוטינסקי

חלק ב': ביקורת התמורה הסוציאליסטית בעולם ובארץ-ישראל

ראובן שושני

הפרולטריון המודרני: בין מציאות למאוויי-הלב

כל זרם סוציאליסטי שהיתה לו זיקה כלשהי למסגרת התאורטית המרקסיסטית החזיק בדעה שמעמד הפועלים, שראש החץ שלו מתגלם בפרולטריון התעשייתי, הוא הסוכן החברתי של המהפכה העולמית הסוציאליסטית בעת המודרנית. הפירוש המקובל לניתוחו של מארקס העמיד את התחרות הכלכלית, האינהרנטית לקפיטליזם, כנקודת מוצא. מעובדת-יסוד זו נובעים שני תהליכים הקשורים אהדדי: הצנטרליזציה של ההון מזה, ומחזוריות של משברים כלכליים מזה. ריכוזו של ההון בידיים מועטות משמעו שחלק הארי של הזעיר-בורגנות נושר לשורות הפרולטריון. משברים כלכליים מחזוריים (דיפלציוניים), ההולכים ומחריפים, משמעם, בחשבון אחרון, הן התרוששותו המוחלטת וההכרחית של הפרולטריון והן קריסתה או שיתוקה הבלתי-נמנע של המערכת הכלכלית והפוליטית.¹ במקביל ובעת ובעונה אחת מתנסה הפרולטריון במעבר דיאלקטי ממצב של 'מעמד כשלעצמו' (קטגוריה חברתית אנליטית-סטטיסטית גרדא) ל'מעמד בשביל עצמו' (קטגוריה חברתית המבוססת על תודעת יחסי-גומלין סולידריים, על גאוות השתייכות משותפת ועל זהות פוליטית שהיא אנטגוניסטית לישות פוליטית-מעמדית זולתית).

כפי שנאמר בחלק א' של המאמר, ז'בוטינסקי דחה פרספקטיבה פרדיגמטית זו. הוא סבר כי הקפיטליזם איתן דיו להתמודד עם משבריו וגמיש דיו למנוע את הידרדרותה של החברה,

* כאן מובא חלק ב' של המאמר. חלק א' של אותו מאמר, 'הביקורת על עקרונות היסוד של הסוציאליזם', יתפרסם בכרך מאמרים על ז'בוטינסקי מ'סדרת הנושא' של עיונים בתקומת ישראל (בהכנה).
1. תפיסה דטרמיניסטית זו של מהלך האירועים לא היתה אמורה להפחית מהעוצמה וממידת ההתלהבות המהפכנית של המאמינים בה. ראו: גיאורגי פלכאנוב, כתבים נבחרים, ג, תל-אביב 1953, עמ' 212-259; Adam B. Ulam, *The Unfinished Revolution*, New York 1964, p. 13; Zbigniew A. Jordan, *The Evolution of Dialectical Materialism*, New York 1967, pp. 13-14, 37, 225 בימינו, מיטב החוקרים שוללים מעיקרה את תקפותו של פירוש זה למארקס. שלמה אבינרי, למשל, טוען כי ייחוס 'פרוגנוזות אוטומטיות-מכניסטיות מסוג זה' למארקס אין להן על מה לסמוך בכתביו. ראו: שלמה אבינרי, משנתו החברתית והמדינית של קארל מארקס, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 169-170.

או של חלקים ממנה, לשפל מדרגת העוני. עם זאת, אין ספק שהמנהיג הציוני־רוויזיוניסטי הפנים את העובדה ההיסטורית־אמפירית המצביעה על זיקה בלתי־אמצעית בין חלק ניכר של הפרולטריון האירופי ובין האידאולוגיה הסוציאליסטית לגוניה השונים, קל וחומר בין הפרולטריון היהודי (לרבות זה הציוני) ובין אידאולוגיה זו.² מכאן, פינה ויתד – לאור התנגדותו הנחרצת לסוציאליזם – למאמציו (בהקשרים שונים) לחשוף פגמים, יומרות ודימוי כוזב המפולשים בפרולטריון.

האינטרנציונליזם הפרולטרי במבחן המעשה

במובן מסוים עבר ז'בוטינסקי מסלול אידאולוגי המסומן בנקודות תפנית מוגדרות – מסלול שאפיין את התנסותם של צעירים לא מעטים מבני דורו ביחסם לסוציאליזם. ראשיתו באימוץ עמדה אוהדת או לפחות דר־משמעית כלפיו, המשכו בערעור, במידה זו או אחרת, על תקפות שליחותו המהפכנית של הפרולטריון, וסופו שלילה חלקית או מלאה של הערכים והיעדים הסוציאליסטיים. בה בעת, בכל שלביו של מהלך זה מסומרת אליו דרך קבע זיקה לאומית מובהקת ומפורשת. ואכן, בבחירתו קשה לזהות אצל 'ילד הפלא' של הציונות הרוסית מסכת עמדות העיונות באורח חד־משמעי את הסוציאליזם, וממילא גם את המעמד הקשור אליו בטבורו. אדרבה, בפתחה של המאה אפילו ביטא ז'בוטינסקי הבנה ואמפתיה גלויה לחסרונותיו. כהד להלך־הרוח המסביר פנים לסוציאליזם ברחוב היהודי, לאור ארגונו המרשים של הפרולטריון היהודי במסגרת 'הבונד' ולנוכח חלקו המרכזי של הפרולטריון הרוסי במהפכת הנפל של 1905, ז'בוטינסקי מוצא עצמו תמים־דעים עם ההנחה שמבחינה אובייקטיבית הפרולטריון הוא סוכנה של המהפכה החברתית העתידה לבוא, ושהפוטנציאל הארגוני הטמון במצבו סופו להוליד בו בהדרגה גם את התודעה הסובייקטיבית של ייעודו ההיסטורי. אמנם, הוא טוען, אין להסיק מכאן על תפקידו החלוצי בתחומי הרוח השונים: אבל הפרולטריון מעולם לא הלך, לא יכול ללכת, ועוד זמן רב לא ילך, בראש התפתחותה

2. במכתב שכתב בשלהי 1925 לפרקליט היהודי הנודע, סגורו של בייליס, אוסקר אוסיפוביץ' (גרונברג), מבהיר מייסדה ומנהיגה של הצה"ר מדוע אין בדעתו להשליך יתרו על הפרולטריון או על אלה המזדהים עמו ('[...] נוער אינטליגנטי [...] מיטב החומר שבעולם') כבסיס חברתי לתנועתו שאך זה נולדה; לידו, לא דבקתם בסוציאליזם כשלעצמו ('[...] תיקון של פשטות [...] אמונה־תפלה [...]') היא שמפריעה, כי אם תלותם בנכסים חומריים (שמקורם בקרנות הציוניות) למימוש יעדיהם הסוציאליסטיים־שיתופיים – מה שנוטע בהם בהכרח מינימליזם לאומי ומדיני. דהיינו, הסוציאליזם הארץ־ישראלי, מיסודה של אחדות־העבודה ('הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי'), הוא בגדר אבן נגף בדרכה של הציונות, משום מחויבותו גם לערכים סוציאליסטיים חוץ־ציוניים (ואגב כך מודה ז'בוטינסקי בחצי־פה שהמרכיב הסוציאליסטי, המזוהה עם מטרות המהפכה הפרולטרית, הוא שקסם ל'מיטב החומר שבעולם' להסתפח לציונות). ראו: ז'בוטינסקי, מכתב לאוסקר אוסיפוביץ' מ־12.11.1925, פְּתָבִים: מְקַתְבִים, הוצאת ערי ז'בוטינסקי, ירושלים ותל־אביב [ללא שנת הוצאה; תש"ז-תשי"ט], עמ' 72-74.

הרעיונית של החברה האנושית'. משימה זו נועדה למעמדות האמידים יותר, המבורכים בזמן פנוי ובהשכלה, ולא בכדי יצאו מחלציהם גם ראשוני ההוגים של הסוציאליזם. דא עקא, כי 'אין זה מטיל כל דופי בפרולטאריון; אדרבה, זה דבר טבעי בהחלט לגבי מעמד מדוכא וחשוך'.³

ואולם, כשלונה של המהפכה, הכרסום המשמעותי בהישגיה המוגבלים והתרוקנותם של המעטים מהם שנותרו מכל תוכן ממשי, ומעל לכול – תקופת השפל החמורה שפקדה את התנועה המהפכנית מאז שלהי 1905 ואילך – כל אלה אילצו גם את הפעיל הציוני הצעיר למעין חשבון נפש. השגותיו נסובות על הפרולטריון הרוסי. הלה לא עמד בציפיות הגבוהות שתלו בו, חולשותיו ומחדליו נתגלו לעין-כול, ובאחת נתבדתה ההערכה בדבר עוצמתו האדירה שדבר לא יעצור בעדה. לכן, ספק רב אם הוא זה שראוי להנהיג את המחנה החותר לדמוקרטיזציה של משטר הצאר.⁴ מעמסת הבשורה שהטילה עליו התאוריה והמאמצים לממשה הסתברו ככבדים מכפי מידת כוחו. פג קסמו של הפרולטריון הרוסי. אלא שבכך לא סגי; חשיפת ערוותו של הפרולטריון הרוסי הופכת לנקודה ארכימדית שהיא בסיס להתרסה הרבה יותר מרחיקת לכת, בדמות ביקורת עקרון האינטרנציונליזם הפרולטרי. משמעותו של המונח מכוונת, כידוע, להיערכותו המוסרית, הארגונית והפוליטית של מעמד הפועלים בקנה-מידה עולמי, כמשקל-נגד לזיקה הגלובלית המוטבעת בקפיטליזם. בתור שכזה, יישומו המוסדי מהווה בעת ובעונה אחת השתקפות עוברית של החברה הסוציאליסטית העתידה לקום ומכשיר מהפכני שבלעדיו אין תוחלת למהפכה עולמית צולחת. לכן, הכחשת תקפותו של עיקרון אוניברסלי זה בהכרח הופכת את הסוציאליזם לחלום באספמיה.

הנה כי כן, אליבא ד'בוטינסקי, רפיסותו של עקרון האינטרנציונליזם הפרולטרי בולטת במיוחד בשני מקרים מוגדרים: בחברה רב-גזעית, ובתקופות של הגירה. לטענתו, הראיה למקרה הראשון היא התנהגותם האנוכית והגזענית של האיגודים המקצועיים הלבנים בדרומה

3. זאב ז'בוטינסקי, 'הבונד והציונות' (1906), פתבים: פתבים ציוניים ראשונים, עמ' 218-219.

4. זאב ז'בוטינסקי, 'מן הפחת אל הפח' (1910), כתבים נבחרים, א, גולה והתבוללות, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 174-172. בכך למעשה חולק ז'בוטינסקי על האינטרפרטציה ועל הלקחים שהסיקו ה'בולשביקים' מכשלונה של מהפכת 1905. הבולשביקים, שנתלכדו מאז 1903 לכדי סיעה רדיקלית בסוציאלי-דמוקרטיה הרוסית בהנהגתו של לנין, חוללו תמורה באסטרטגיה המהפכנית שלהם. מעתה ראו בפרולטריון הרוסי לא רק את המנוף העיקרי לטרנספורמציה דיאלקטית של החברה הבורגנית לטובת יורשתה הסוציאליסטית, אלא גם את החלוץ המוביל, בשלב היסטורי קודם, במאבק לשינוי דמוקרטי במשטר האוטוקרטי הצארי. המנשביקים, לעומתם, המשיכו לדבוק בגרסה המארקסיסטית האורתודוקסית, ולפיה הבורגנות הרוסית היא המעמד הבכיר במהפכה הבורגנית-דמוקרטית הצפויה, ואילו לפרולטריון הוקצה תפקיד של בעל-ברית זוטר. הוא הדין בסוציאלי-רבולוציונרים, שאף הם לא סטו מאמונתם משכבר הימים, ולפיה המהפכה העומדת בשער ברוסיה תהא דמוקרטית-סוציאליסטית ותינשא בידי ההמון הרחב של האיכרות. ראו: ראובן שושני, 'הבסיס המתודולוגי של חקר אידאולוגיות – משנתו המדינית והתברתית של זאב ז'בוטינסקי כדוגמא', א, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1994, עמ' 51-59. על אירועיה הדרמטיים של מהפכת 1905 ועל תולדותיה ראו: אברהם יסעור, מלקחי מהפכת 1905 ברוסיה, רמת-גן 1972.

של אמריקה. אלה אינם מהססים לתת ידם למניעת זכות הבחירה מהשחורים, אחיהם למעמד. לא פחות חמורה היא קריסתה של הסולידריות המעמדית בשעה שגלי הגירה נעים מארץ לארץ; בעתות כאלה, הפרולטרם המהגרים נמצאים מאיימים על מקומות העבודה ועל שכר העבודה של הפרולטריון המקומי. אוֹאז 'מיטשטש'ת הסולידריות הבין־לאומית של הפרולטריון, ואין נותרת אלא מלחמה גלויה, של פועלי אומה אחת בפועלי אומה אחרת, על פת־הלחם'.⁵ במאבק המתפתח והמתעצם צפות ועולות גם מידותיו המגונות של הפרולטריון: בורותו ודעותיו הקדומות. הסולידריות האוניברסלית של פועלי כל העולם נחשפת אפוא כססמה ריקה, ובחשבון אחרון, האינטרסים הפרטיקולריים הגזעיים־לאומיים הם המכתיבים את התנהגותו של הפרולטריון האמפירי. באשר על כן, טוען ז'בוטינסקי, טוב יעשה הפרולטריון היהודי אם יתנער (ויפה שעה אחת קודם) ממקסם־השווא בדמות האינטרנציונליזם הפרולטרי, ותחת זאת יאמץ אל לבו במודע את הסולידריות הלאומית. שהרי הויקה הלאומית – קרי, השילוב בין תבנית רוחנית מסוימת ('הפסיכיקה הלאומית') ובין 'מתכון גזעי' המקפיד לשמור על ייחודו מקדמת־דנא – היא והיא בלבד מהווה ומן הראוי שתהווה הן את מסגרת ההשתייכות האובייקטיבית והן את מוקד הוהות הסובייקטיבית של האדם.

תפיסה לאומית־אורגנית צרופה זו אמורה היתה לאתגר את הרעיונות הסוציאליסטיים־מעמדיים (בעיקר מבית־מדרשם של 'הבונד' והס"ד הרוסית) שנִשְׁבּוּ בראשית המאה ברחוב היהודי המזרח־אירופי. ואולם, לוו הגיונה הפנימי אינו מאבד מחיוניותו בשעה שז'בוטינסקי נדרש להתמודדות חזיתית עם הזרמים הציוניים־סוציאליסטיים במרחב הזמן של חמש־עשרה השנים שקדמו למלחמת העולם השנייה. האינטרנציונליזם הפרולטרי מזוהה עם המרכיב הסוציאליסטי שבמשנתם, אלא שנוקו בהקשר זה, כפי שהראינו לעיל, מתמצה במום הבלתי־נמנע, בחינת פיצול ושיבוש, שהוא מטיל בתודעה ובוהות הלאומיות.

הדיקטטורה של 'החלק'

בשנות העשרים והשלושים נסתמנו לפחות שתי תמורות היסטוריות משמעותיות, שאילצו את ז'בוטינסקי לאחוז בכלי נשק עיוניים חדשים במאבקו ההולך ומחריף בסוציאליזם. התמורה האחת קשורה לעולם התופעות הפוליטיות הבין־לאומיות, והיא השתמרותו (בניגוד לצפוי) של המשטר הסובייטי; השנייה נוגעת לעולם התופעות הפוליטיות הפנים־ציוניות, והיא ראשית שדרוגו ההגמוני של המחנה הציוני־סוציאליסטי. בעיני ז'בוטינסקי, הצד השווה בשתי התופעות הוא המצוי והצפוי, הבלתי־נמנעים, משעה שהפרולטריון המהפכני (קרי, הפרולטריון השואב את עיקרי אמונותיו הנוגעים לשינויים חברתיים מן הסוציאליזם) נוטל

5. ז'בוטינסקי, 'איני מאמין' (1910), כתבים: פּלִיטוֹנִים, ירושלים תשי"ד, עמ' 87.

לידיו את רסן השלטון. לתפיסתו, סופו הגזור מראש של משטר שבו שולט בכיפה מעמד הפועלים המהפכני הוא להתגלגל לכדי דיקטטורה. קשה לרדת לסוף דעתו של ז'בוטינסקי (הגם שלכאורה אין פשוטה ממנה) אם לא מניחים במובלע את תפיסתו הלאומית שליוותה אותו במהלך כל חייו האידיאולוגיים-ציבוריים. לשיטתו, כפי שכבר הראינו לדעת, הממשות הלאומית בעליל אינה משקפת מצרף אגרסיבי-וולונטרי של יחידים המבקשים לחלוק חיים בצוותא (בנוסח 'הלאומיות הליברלית'), אלא היא בגדר תלכיד חברתי-היסטורי הגזור לפי מאפיינים אובייקטיביים, שאין לנתקו מ'מתכון גזעני' מסוים המקבע באורח דטרמיניסטי 'פסיכיקה לאומית' מאובחנת ומוגדרת. דהיינו, לעולם היא מגלמת 'שלם אורגני' העשוי מקשה אחת, הצופן בחובו מיתוסים, משאלות, יעדים ואינטרסים הנתונים או משוקעים בו אובייקטיבית. לפיכך, כל התארגנות מעמדית - ובמיוחד התארגנותו של מעמד הפועלים, שהוא מצד אחד חלק של האומה ומצד שני ובה בעת גם חוליה בהתארגנות בין-לאומית - משמעה יצירת שסע בגיבוש הלאומי, וממילא גם קריאת תיגר על פרימט האחדות והליכוד הלאומיים. מנקודת מבט זו פוסק ז'בוטינסקי כי לבד מהמוזג הנפשי אין שום הבדל בין הקומוניזם ובין הסוציאליזם לסוגיו, בין הבולשביזם (האינטרנציונל השלישי) ובין הסוציאל-דמוקרטיה הרפורמית (האינטרנציונל השני): אלה גם אלה מתכחשים ל'שלם' או מבטלים אותו לטובת בכורתו של 'החלקי' (קרי, המעמד החברתי):

איני מאמין בהבדל בין הקומוניסמוס ובין כל שאר מיני הסוציאליסמוס המבוססים על השקפה מעמדית. [...] תכונתו האופיינית של הסוציאליסמוס היא כתכונתו העיקרית של הקומוניסמוס: לרעיון התיקון החברתי יש רק נושא-דגל אחד, הוא מעמד הפועלים-השכירים, ובפרט פועלי-הזרוע; מסילת התיקון היא נצחונה ושלטונו של מעמד זה על שאר המעמדות; והמעשה המכריע בכבוש זה ייקרא בשם 'מהפכה סוציאליט' - כלומר לא הסכם, אלא מעשה-אלמות. איני רואה בזה שום צל או רמז של הבדל תמציתי מהלכות-הקומוניסמוס. ההבדל הניכר בין שני המחנות הללו הריהו כולו בטמפירמנט, אלה נחפזים יותר ואלה יותר איטיים.⁶

כלומר, אם כל חטאת היא חתירתו של 'החלקי' להשתלט על השלם - ואין בכך נפקא מנה מהו שיעור הקצב הנקוט בידו. ומאליו מובן שהניסיון לממש השתלטות זו מלווה, באורח שאין מנוס ממנו, בהידרשות לאמצעי כפייה אלימים. תוכיח זאת הדוגמה של רוסיה הסובייטית: הצרת החופש בה, ביטול המסד השוויוני של החירויות הפורמליות, ובכלל זה מניעת חופש העיתונות וההתארגנות, כל אלה - וכמותם גם הכפייה הברוטלית של מדיניות מוכתבת

6. ז'בוטינסקי, 'מעמד' (1933), קתבים: אמה וְהַכְרָה, ירושלים תש"י, עמ' 239, וראו גם עמ' 240. ראו גם: שלמה אבינרי, ז'בוטינסקי: חד-נס - תורת הלאומיות האינטגרלית, הרעיון הציוני לגנוי, תל-אביב 1980, עמ' 201-202. לאינטרפרטציה שונה ראו והשוו: רפאלה בילסקי-בן-חור, כל יחיד הוא מלך: המחשבה החברתית והמדינית של ז'בוטינסקי, תל-אביב 1988, עמ' 84.

והתביעה לציית מוחלט – אינם תולדה של טעות גסה או פרי מעלליה של חבורת סדיסטים המשולים 'לפלוגת זאבי אדם', אלא פרי באושים, שצמיחתו ככזה היא בלתי-נמנעת במקום ששורר בו משטר מעמד-מוניסטי: 'אבל אי-אפשר, באופן אובייקטיבי אי-אפשר, אם תרצו ואם לא תרצו – אי אפשר. אין בסיס אחר לשלטון מעמד'.⁷

עמדת יסוד רדיקלית זו הלמה את תחושתיהם של רבים בתנועתו של ז'בוטינסקי. היה בה גם, ולא בכדי, מענה לססתמו של בן-גוריון 'מעמד לעם' (1933), שתלמידיו וחסידיה של המנהיג הרוויזיוניסטי נטו לפרשה כהצדקת השתלטותו של מעמד אחד על האומה כולה, דהיינו, העדפת האינטרסים של מעמד הפועלים, והכפפת האינטרסים של כלל החברה והעם לאינטרסים אלה. לא נותר אפוא אלא להסכים עם קביעתו של יעקב שביט, ולפיה '[...] הגירסה הרווחת ברביזיוניזם, בעיקר בשנות השלושים, היתה זו הדימונולוגית, המזהה סוציאלי-דימוקרטיה עם קומוניזם, וציונות סוציאליסטית עם שניהם'.⁸

נראה שמהלכו של הטיעון, שחודו הופנה כנגד מעמד הפועלים המהפכני, מצטיין בתחכום עיוני ופולמוסי מרתק, אם כי ביסודו לא מקורי. לאמיתו של דבר, ז'בוטינסקי מהפך – קרוב לוודאי במודע – את מסקנתו של הסוציאליזם השואב את השראתו מבית-מדרשו של מארקס. לית מאן דפליג שלדידו של זה האחרון, המעבר לתצורת ייצור סוציאליסטית ביוזמתו של מעמד הפועלים (אם באמצעות מהפכה אלימה ואם באמצעות פתק הבוחר) נתפס כתהליך או כמעשה היסטורי הכולל התפרה של אמצעי הייצור, חלוקה שוויונית יותר של התוצר החברתי מכפי שהיה עד כה ויצירת התנאים לדמוקרטיזציה מלאה של מוסדות החברה והמדינה (או לחלופין, בנוסח הלניניסטי – כראשית גוויעתו של מנג'ונן המדינה).⁹

7. ז'בוטינסקי, 'מעמד' (1933), כתבים: אָמה וחברה, עמ' 242 (ההדגשה במקור). ואכן, ז'בוטינסקי היה עקיב לגמרי בשפטו כך את המשטר הסובייטי. אמנם המשטר הסובייטי נמצא חף מאנטישמיות, ומוגשם בו, להלכה ולמעשה, עקרון שוויון ההודמנויות לכול – כפי שמצוין בספרו האחרון מפרי עטו של המנהיג הרוויזיוניסטי; אלא שלחובתו ולגנותו יש לזקוף הן את החתימה המבישה על הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, והן את עובדת צביונו הדיקטטורי והבלתי-מתפשר, הנובעת מן ההעדפה המכרעת המוקנית למעמד הפועלים בחברה. ראו: ז'בוטינסקי, חזית המלחמה של עם ישראל, ירושלים תש"א, עמ' 79-85.

8. יעקב שביט, מרוב למדינה: התנועה הרביזיוניסטית: התכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי 1925-1935, תל-אביב 1978, עמ' 243. המשטמה הכורכת יחדיו את כל סוגי הסוציאליזם לא יכלה שלא להיקלט בראש ובראשונה, ומטבע הדברים, במקום שבו הקרקע הוכשרה לכך: אגפיו המקסימליסטיים של הרוויזיוניזם. כך, למשל, מעיד אב"א אחימאיר על ידיד נפשו וחברו לדרך הפוליטית, יוסף כצנלסון: 'יוסף לא הבדיל בין סוציאליזם לסוציאליזם. הוא היה אומר: "מה בין קְרַנְסְקִי לבין לנין? כהבדל שבין חלירע לבין דבר"'. ראו: אב"א אחימאיר, 'מותו של יוסף כצנלסון', כתבים נבחרים, ד, הוועד להוצאת כתבי אחימאיר, תל-אביב תשל"ד, עמ' 55.

9. בשני המקרים, דינה של המדינה להשיל מעליה או לאבד, בתהליך מתמשך, את ההיבט הכפייתי שלה (האימננטי לתפקודה במערכת חברתית מעמדית), אגב מימוש (באורח דמוקרטי או אלים) במהלך הטרנספורמציה לדפוסי קניין סוציאליסטיים. לאינטרפרטציה מדויקת של מארקס בסוגיית המדינה (הביטוי המוסדי לנתיקו של האדם מכלליותו) וביטולה (קרי ביטול מנגנוני הכפייה שלה), הנסמכת גם על כתבי שחרותו, שראו אור קרוב למחצית המאה לאחר מותו (והנוקקת למסורת ההגליאנית וממילא להוראתה למושג הדיאלקטיקה בחינת *Aufhebung*), ראו והשוו: אבינרי, משנתו החברתית והמדינית של קארל מארקס, עמ' 193-211.

כך או כך, השינוי אמור להיות איכותי-דיאלקטי: כינונה של חברה חסרת מעמדות, המשוחררת ממרותם האנונימית והשרירותית של עולם הסחורות והקצברי ההון, דמוקרטית ברמה הפורמלית והסובסטיטיבית גם יחד, ושסופה אף לסלק את האופי הראיפיקטיבי ביחסים הבין-אישיים ובדימוי העצמי של בני-האדם.

לענייננו חשוב להטעים שהתרחשות היסטורית עתידית זו מגלמת לא רק את שחרורה של החברה כולה אלא גם, ובו בזמן, את רצונו של מעמד הפועלים לזכות בשחרור עצמי. לשון אחר, חרף היותו של זה האחרון חלק מהחברה, הרי האינטרס האמנציפטורי-פרטיקולרי שלו זהה (מבחינת פוטנציאל) לאינטרס האמנציפטורי-אוניברסלי של האנושות כולה; ולהפך – שעבודו של מעמד הפועלים אינו אלא הפך האחר של מצב השעבוד שהחברה כולה נתונה בו. סינדרום עיוני זה מזכה את מעמד הפועלים בתואר 'מעמד כללי', אלא שהוא נושא עמו, בהשוואה לקודמיו ההיסטוריים, ייחוד משמעותי: מימוש יעדי הפרקסיס המהפכני שלו חותם ונועל את תופעת 'המעמד הכללי' מבחינה אמפירית-סוציולוגית והיסטוריוסופית גם יחד. מעמד הפועלים כסוכנה ההיסטורי של האמנציפציה האנושית – ובלשון התקופה, זה שנועד לסתום את הגולל על העידן 'הפרה-היסטורי' בהתפתחות הציוויליזציה האנושית ובה בעת להעלות את המסך מעל שחר ההיסטוריה 'האמיתית' שלה – הוא 'המעמד הכללי' בה"א הידיעה.¹⁰

משמעויות אלה, שבאמצעותן ביקש הסוציאליזם הנורמטיבי להצביע על תלות-הגומלין שלפיה אין אמנציפציה אנושית מבלי אמנציפציה של מעמד הפועלים (ולהפך), וממילא להאדיר ולהשגיב את זה האחרון, ניסרו בחללו של עולם והיו ידועים ונהירים לחלוטין לז'בוטינסקי.¹¹ מכאן נסיונו, בדומה לאחרים, להיאחז בנקודת אחיזה ארכימדית במטרה להפוך את היוצרות. משעה שהחברה' מזוהה עם 'האומה' (כחטיבה 'אורגנית' או 'אינטגרלית' הארוגה מעור אחד), ובתור שכזאת יש לה מאפייני קיום וזהות קולקטיביים מוחשיים וממשיים, וכן יעדים, אינטרסים, צרכים וכיוצא באלה הייחודיים לישותה האובייקטיבית וגזורים לפי מידותיה, הרי כל קבוצה (או מעמד) הטוענת לייחודיות מטרותיה (מעצם היותן חורגות מהגבולות המסומנים בידי האומה) טומנת בחובה פוטנציאלית, מבחינה פוליטית, את זרעי הפורענות של משטר רודני. 'החלקי' אינו יכול לממש את רצונו אלא אם יכפה אותו על 'השלם' בכוח הזרוע. הנה כי כן, אם הסוציאליזם מניח שבמעמד הפועלים (בעל הזיקה הבין-לאומית) מובנה פוטנציאל אמנציפטורי, הרי לאמיתו של דבר ההפך הוא הנכון: במעמד הפועלים מובנה פוטנציאל כפייטי-דיקטטורי. ולכן, מנקודת מבט זו, אכן אין בכך נפקא מנה (למעט הקצב – 'הטמפרמנט') אם מדובר בסוציאל-דמוקרטיה או בתנועה הקומוניסטית, כל זמן שהן נשענות על מעמד הפועלים. ממילא מוצע כאן גם ההסבר העקרונותי-אורטי

10. ראו, למשל: פרידריך אנגלס, הקדמה למהדורה הגרמנית (1883) של 'המניפסט הקומוניסטי', בתוך: קארל מארקס ופרידריך אנגלס, כתבים נבחרים, א, מרחביה 1955, עמ' 4. וראו גם: קארל מארקס, כתיב שחרות, תל-אביב 1965, עמ' 76-77.

11. ראו מאמרו 'מכתב על האוטונומיות' (1904), בתוך: ז'בוטינסקי, גולה והתבוללות, עמ' 158.

לאופי האנטי־דמוקרטי הטבוע הן במשטר הסובייטי והן בהתנהלותן הפוליטית של מפא"י ושל ההסתדרות הכללית ביישוב היהודי בארץ־ישראל.

חולשות מבניות

הפוטנציאל המהפכני של הפרולטריון בכלל, ושל זה התעשייתי בפרט – מעבר לזיקה הבלתי־אמצעית ההדוקה, הנתונה או האפשרית, בינו לבין מסכת רעיונות הסוציאליזם – מסתבר כפונקציה של שלושה גורמים אינסטרומנטליים וסטרוקטורליים עיקריים. הראשון שבהם הוא היכולת הארגונית הטבועה בו בכוח. העובדה שהפרולטריון המודרני קלוע ביחידות ייצור גדולות־ממדים, במפעלי ענק שאין להם את ורעו בהיסטוריה של האדם, לצד גטייתו להתנקז לאזורי מגורים אורבניים נבדלים ולרוב צפופים – עובדה זו יש בה משום יצירת תנאים נוחים מאוד להתפתחותם השוטפת, הישירה והבלתי־מופרעת של אפיקי קומוניקציה בין חבריו. ממילא משתמעת מכאן יכולתו בנסיבות מסוימות להתארגן פוליטית באורח מהיר ואפקטיבי, גם ברמה הלאומית ואף ברמה הבין־לאומית. הגורם השני הוא מיקומו הסגולי של הפרולטריון במערכת הייצור הקפיטליסטית. מעמד הפועלים המודרני נטוע, מכורה תהליכים היסטוריים־כלכליים ארוכי טווח, בלב השיטה התלויה בכוח העבודה שלו – בצמתים החשובים ביותר של אופני פעילותה בתחומי הייצור והחליפין. מיקום ואחיזה אסטרטגיים אלה מניחים בידו כוח חברתי ייחודי, המאפשר לו, יותר מאשר לכל גורם חברתי ופוליטי אחר, למוטט ואף להמיר את השיטה הקפיטליסטית בוולתה. הגורם השלישי הוא רישומו הכמותי העז והמואץ על צביון התפתחותה של העת המודרנית. עניין זה קשור, כמובן, בקו אופי המסמן תהליך היסטורי שראשיתו בשלהי המאה ה־18 ובתחילת המאה ה־19, והוא התפוררותו של העולם הפוליטי והסוציו־כלכלי שאפיין את אירופה במהלך מאות שנים מרובות. אותו שינוי חברתי־כלכלי דרסטי, הקרוי בשם הכוללני והבלתי־מדויק 'המהפכה התעשייתית', גרם, כידוע, להפרה רדיקלית של האיזון בין משקליהם היחסיים של הכפר והעיר בחברה האירופית. בתוך עשרות שנים מועטות הפכו חברות אגרריות מובהקות לחברות בעלות ערים תעשייתיות עצומות־ממדים. מאות אלפי איכרים וצמיתים נותקו מסביבתם הכפרית, ממארג חייהם האורגני המבוסס על זיקות גומלין הדדיות, ונזרקו לאנונימיות ההמונית של התעשייה המודרנית הקפיטליסטית. ההגות הסוציאליסטית־מארקסיסטית ראתה בהמונים רבים אלה – שמספרם, כך צפתה, אך ילך ויגדל ככל שיואץ תהליך תיעושה של החברה, ושאליהם יתוסף במרוצת הזמן חלק הארי של שכבות הביניים שלא יעמדו בתחרות הקפיטליסטית האכזרית – את המסד החברתי שיחתור לטרנספורמציה מקפיטליזם לסוציאליזם. סופו של הפרולטריון המודרני הוא אפוא להיות את רוב מניינה ובניינה של החברה האירופית; ההכרה במהלך היסטורי בלתי־נמנע ומכריע זה, וההכרה המשולבת בה במעמד הפרולטריון כמי שנושא את האטריות של 'המעמד הכללי', יוליכו למסקנה, אליבא דכולי עלמא, כי אין מנוס מהפתרון הבלעדי ההולם את מצוקותיו כמו גם את ציפיותיו (החומריות והרוחניות) של מעמד זה – הסוציאליזם.

צירופם של שלושת סימני ההיכר האינסטרומנטליים-מבניים האלה הוא שהבדיל עקרונית את מעמד הפועלים המודרני ממעמדות היסטוריים קודמים, שאף הם היו מושאים לדיכוי ולניצול חברתיים (עבדים, פלבאים, צמיתים). השלכתו של ייחוד זה מתמצית בעובדה שלראשונה בהיסטוריה של הציוויליזציה המערבית, המעמד המנוצל אינו מיועד למלא את תפקיד בעל-הברית של מעמד אחר הנושא עיניו לכתר המנהיגות בחברה, אלא הוא בעצמו אמור לשמש הן המוביל לכינון סדר חברתי חדש, והן 'הקברן' של הסדר החברתי הישן. אין צל של ספק שז'בוטינסקי היה מודע לתמונת עולם זו, לפחות בקוויה הכלליים. מכאן נובע נסיונו לקעקע את תוקפם של שניים מסימני ההיכר שהוצגו לעיל, ובכך להשיל מעל הפרולטריון המודרני את אדרת הכלליות, וממילא גם לגרוע משמעותית מהפוטנציאל המהפכני שייחסו לו הסוציאליסטים.

בסדרת מאמרים מראשית שנות השלושים, אגב הרהורים על פשרו של המשבר הכלכלי העולמי הגדול (1929-1933), נדרש ז'בוטינסקי למגמות המובלעות, לדעתו, במצבו הנוכחי של הפרולטריון המודרני. שלא כמו התאורטיקנים הסוציאליסטים, שראו בנקודת השפל הקשה שפקדה את הכלכלה העולמית בעצם הימים ההם אות וסימן לפריכותו של הסדר הקפיטליסטי (גולת הכותרת באסקלציה של המשברים המחזוריים, הכפויה עליו, לפי הפרשנות של כמה מהם למארקס), מעדיף ז'בוטינסקי להתמקד בניסיון לזהות בה דווקא את ניצני התהליך שסופו לזעזע את חשיבותו ואת משקלו של מעמד הפועלים בחברה בכלל, ובמערכת הייצור בפרט. אמנם, הוא מסכים, אמת ויציב שמאז המהפכה הצרפתית היה הפרולטריון ציר מרכזי בתפקודה הכלכלי ובקידום תיעושה של החברה האירופית המודרנית, וממילא היתה מידה רבה של צדק במאמצים לתור אחר מרשמים שיפתרו או יקלו את הבעיות שהכבידו את קיומו ואת תנאי חייו (והראשונה שבהן – בעיית שכרו הזעום, תולדת הניכוס ללא תמורה של חלק מעבודת הפועל, 'הערך העודף', בידי המעביד, בעל-ההון) – אלא שמה שמסתבר זה מכבר, ויסתבר ביתר שאת בעתיד, הוא שמאמצים אלה כבר אינם רלוונטיים, או למצער זניחים. הסיבה לכך נעוצה בתהליך היסטורי רציף, מתמשך ובלתי-נמנע, המשקף התפתחות טכנולוגית שאין שיעור לתנופתה ולשכלוליה – התפתחות המייצרת, ובאורה מואץ, את הצורך בעבודה פיזית:

[...] הטכניקה דוחקת את רגלי העבודה, כלומר עושה את הפרולטריון פחות ופחות נחוץ. [...] עבודת האדם הבלתי-אמצעית, בדורות הראשונים זה גורם-הייצור היחידי כמעט, לפני זמן לא רב – עדיין העיקרי בגורמים, נהפכת במהירות לגורם שני-במעלה. קרובים הימים, ותפקידה של עבודת האדם הבלתי-אמצעית, תפקידו של המאמץ הפיסי בפועל ממש, יצטמצם, ביצירת [ביצירת] ערכי סחורות, כדי מידה אפסית לגמרי – כדי גודל השואף כביכול לאפס.

הווה אומר, הקדמה הטכנולוגית וחידושיה, ככורה של מגמת ברזל שאין לבלמה, הולכים ודוחקים את רגלי הפרולטריון (העבודה הפיזית) מחוץ למעגל הייצור, גוזרים עליו לדשדש בשולי מערכת הייצור המודרנית, והר כגיגית כופים עליו אבטלה, הפושה בשורותיו ללא

מעצור. כללו של דבר, סופו להתגלגל לכדי [...] מעמד, שמבחינה חברתית אין צורך בו'. לעומת זאת, קיים כוח אנושי שרישמו על העולם והטבע ניכר עוד בעבר – ובעתיד אף יבלוט כמה מונים יותר – והוא הגניוס היוצר של היחיד. מאז ומעולם, טוען ז'בוטינסקי, חלש על הקדמה, על כיווני התפתחותה ועל פריצות הדרך הכרוכות בה כשרונם היוצר המולד של מעטים יחידים סגולה: 'הרי בעולם ובמשק העולם מושל, משל תמיד, צריך למשול ועתיד למשול, שכלם של אותם יחידים, אשר להם ניתן הוא מלידה ומבטן, ולא מאה מיליון פטישים וחרמים, – ומה גם שבהדרגה יוחלפו הללו בכפתורים'.¹² רוצה לומר, ככל שרמת תפקודו של הפועל שוקעת ומשתווה לזו של מכונה, כך יורד בהכרח גם שוויו. הכוחות היצרניים האמיתיים, יוצרי הערכים הכלכליים, הם אפוא אלה המפתחים את תהליך הייצור, אלה המגוונים, המעשירים והמרחיבים אותו. ועל כן, היוצר המעצב האמיתי של תנאי הייצור ושל אמצעיו – וממילא גם של המוצר – הוא המהנדס-הגאון שתכנן אותו, המנהל-הגאון, שארגן את תהליך הייצור, ומעל לכול – הזים-הגאון, שהחליט את ההחלטה הראשונית ליצרו.¹³

הנה כי כן, המנהיג הרוויזיוניסטי אינו מתמודד עם סוגיית הכושר הארגוני, בכוח או בפועל, הטמון במעמד הפועלים. נראה ששותף היה לדעה שרווחה בתקופתו (והיתה מושרשת ביתר שאת בחוגים הסוציאליסטיים), ולפיה גיבושיו השונים של מעמד הפועלים האירופי והארץ-ישראלי (במסגרות חייו העיקריות: התרבותיות, האיגוד-מקצועיות והפוליטיות) נוטים להופיע כקטגוריה מעמדית 'בשביל עצמה'. אלא שבה בעת ובאחת הסכמה שבשתיקה זו נמצאה בעיניו בלתי-רלוונטית; שהרי למעשה ניטל כל העוקץ מיכולתו הארגונית ומתודעת שליחותו המהפכנית, הסובייקטיבית, של הפרולטריון, שעה שנחשפות בו, אליבא דז'בוטינסקי, שתי חולשות מבניות – או בייקטיביות, פרי נסיבותיו של תהליך היסטורי בלתי-הפיך, שהן אימננטיות לעצם התפתחותו העתידית – דהיינו, שגזור עליו דלדול כמותי הולך וגדל, ובמקביל גם הזדנבות או קרטוע בצדי דרכה של מערכת הייצור המודרנית.

12. ז'בוטינסקי, 'משבר הפרולטריון' (1932), קְתָבִים: קְשִׁימוֹת, ירושלים ותל-אביב [ללא שנת הוצאה], עמ' 309-314. וראו גם מאמרו 'הרהורי של קרתן' (1931), שם, עמ' 91-96. וגם: ז'בוטינסקי, 'משבר של מי', חזית העם, 9.6.1932; הנ"ל, 'הרצאה על דברי ימי ישראל' (1933), בתוך: ז'בוטינסקי, גולה והתבוללות, עמ' 335.

13. לכאורה, ז'בוטינסקי מצטרף בכך לקבוצה קטנה ומרחיקת ראות של חוקרים ואידאולוגים ליברליים, שבישרו את הפיכתו של מה שמכונה היום 'המעמד הבינוני החדש' לגורם מרכזי בייצור המודרני – ולא היא. הדגש שהוא שם על חדשים בודדים, שכישוריהם האישיים יוצאי-הדופן ופורצי-הדרך הם מודדים, גובל לדעתנו בקרבה למורשת אחרת – זו של הימין הרדיקלי. על הסימנים ועל המאפיינים הראשונים של 'המעמד הבינוני החדש', שהופיעו בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, ועל ההתרחבות והצמיחה הניכרות והמואצות שמהן נהנה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם (באותה עת שבה החריף תהליך שקיעתה של הוער-בורגנות המסורתית), ראו: L. J. D. Wancquant, 'Making Class: The Middle Class(es) in Social Theory and Social Structure', in: Scott G. McNall, Rhonda A. Levine & Rick Fantasia (eds.), *Bringing Class Back in*, Boulder, CO 1991, pp. 39-64

הקורבן הרדיקלי?

ההצדקה העיקרית לפעילותו הפוליטית של מעמד הפועלים, ויותר מכך – לחתירתו לתמורה מהפכנית בסדרי החברה, נעוצה, בעיני חסידיו הסוציאליסטים, בנוסף המוסרי שלו, הנגזר ממצבו החברתי המיוחד. היותו מושא לניצול, חלקו הזעום בחלוקת התגמולים החברתיים, גילומו כסחורה האנוסה למכור את כוח העבודה שלה לבעלי ההון, וכפיפותו חסרת האונים לכוחות השוק האנוניים – כל אלה טובעים בו חותם של מי שנגרם לו לא עוול מסוים, אלא העוול כשלעצמו. לכן, המענה לשעבודו, לקיפוחו ולשליטת אנושיותו אינו יכול להיות חלקי או חד־צדדי, אלא חייב להיות שלם, כל־צדדי, אוניברסלי (דהיינו – היפוך התנאים החברתיים, המאפשר את כינונה של 'ממלכת החירויות', כלשונו של מארקס, השקולה ל'ממלכת התכליות' בנוסח קאנט).¹⁴

הביטוי החיצוני והבוטה ביותר למצוקתו־סבלו ולדיכוי של הפרולטריון המודרני בתנאי הייצור הקפיטליסטי – כפי שהציגוהו כתבי הפולמוס הסוציאליסטיים רוויי הפתוס המוסרי, בפרט ברובד הפופוליסטי שלהם – נקשר תדיר בתהליכי התרוששותו החומרית והרוחנית של מעמד זה ובגילויי העוני הקשים העולים מהם. ז'בוטינסקי, בדומה למורי הלכה אחרים מבית־מדרשם של הימין הליברלי ושל זה הרדיקלי, השכיל לדעת כי ייטיב לעשות אם לא יתחמק מהתמודדות ישירה עם תיאור זה, הנוגע לתמצית תנאי חייו של הפרולטריון המודרני. עוד ידע כי ערעור התוקף העובדתי של טיעוני הסוציאליסטים כמוהו כראשית הניצחון המוסרי עליהם. מכאן פינה ויתד לקביעתו כי התביעה [...] לפתור את בעית־העוני – השאיפה לבטל, לגרש מעל פני־הארץ את הזיון־העוני [...] – אין קדושה ממנה; אלא שאין לכרוך בנשימה אחת את שם העצם 'פועל' עם שם התואר 'אביון', כדרכם בקודש של שלומי אמוני הסוציאליזם: 'לא כל האביונים הם פועלים, ולא כל פועל הוא אביון'. אכן, הוא מסכים, אין להתכחש לאמת כי בתקופתו של מארקס 'עמד הפועל־השכיר כמופת ודוגמה לכל סבל', אבל עידן זה חלף עבר, ועמו גם התנאים הבלתי־נסבלים שנכפו הר כגיגית על עובדי הכפיים. הדינמיקה ההיסטורית שפקדה את ארצות המערב המתועשות, וכמוהן גם את היישוב העברי בארץ־ישראל, נשאה בכנפיה מאז תמורות מפליגות: הפרולטריון המאורגן אינו רעב ואינו עני, ועקת העבודה הפיזית הקשה והמצמיתה היא ממנו והלאה. ולא זו בלבד, אלא שמסתבר שזה מכבר הוא התעלה למעמד אדיר־כוח, שהשכיל להעמיד לרשות עצמו מערך שלם ומסועף של מוסדות חברתיים, כלכליים ומדיניים המעניקים לו רשת של מקורות רווחה, רמות שכר, ביטחון סוציאלי ומגופי השפעה פוליטיים שאפשר אך להתקנא בהם:

14. או בניסוח אחר – בחינת התוכן המטריאליסטי שיוצק מארקס לתורת המוסר של קאנט: [...] והוא האימפריאטיב הקאטגורי המצווה להפוך כל אותם תנאים שבהם מצוי האדם כיצור מושפל, מדוכא, מוזנח ובויוז. ראו: קארל מארקס, 'לביקורת פילוסופיית המשפט של הגל', כתבי שחרות, עמ' 72 (ההדגשות במקור).

הסתדרויותיו הן בעלות הון ציבורי ענקי, באנקים, מחסנים, בתי-חולים, עתונות, ספריות, מועדונים; השפעתו המדינית שקולה כנגד כל השפעה אחרת, ספרי-החוקים מלאים דיני-השגחה, שמגינים על זכויותיו; שכר-עבודתו מרשה לו גם לחיות בלא דוחק וגם לחסוך, והבאנקים שלו דוקא על החסכונות האלה צמחו ועלו לגדולה; [...] בקרב המון האביונים שבעולם, הפועל השכיר הוא, בדרך-כלל, העשיר מכולם והמוגן מכולם. בימי מארכס היה הוא המדוכא מכל המעמדות; בימינו זהו אחד מן המעמדות היחסנים.

לעומת זאת, מי שאל-נכון דשדש ועדיין מדשדש – בייחוד במצבי משבר (והימים הם ימי המשבר הכלכלי העולמי הגדול, 1929-1933) – במי האפסיים של חיי דוחק מסויטים ומדירי שינה הוא דווקא הפלח החברתי הרחב של הבורגנים הזעירים: 'אכרים, בעלי-מלאכה, סוחרים פעוטים, פקידים-ממשלה, פקידי מוסדות פרטיים' וכיוצא באלה – הם-הם המוני האביונים האמיתיים.¹⁵

הנה כך, משעה שהמציאות ההיסטורית העכשווית משורטטת כפי שהיא לאשורה, קרי שהפרולטריון אינו קורבנו האולטימטיבי של העידן המודרני המתועש, ממילא גם ניטלת ממנו ההילה המאדירה של החלש המתייצב בקומה זקופה מול מנצחיו: 'תם הקסם, פג זהר-הקדושה'. אמור מעתה: מאבקו הפוליטי של הפרולטריון המודרני, וביתר שאת חתירתו לכבוש את השלטון או לאחוז בהגה השלטון אינם מכוונים לשפר את תנאי-חיי הגרוועים כביכול, אלא אדרבה – לבצר, לקדם ולהעצים את מעמדו החברתי המועדף ועתיר היתרונות.¹⁶ ההכרה בזיקה האמפירית האמיצה בין הפרולטריון המאורגן לסוציאליזם מניבה אפוא אצל ז'בוטינסקי מתקפה רבת-פנים כלפי זה הראשון, מתקפה הנפרשת על פני שני דורות כמעט. מגבלותיו וחסרונותיו נחשפים מכל היבט אפשרי: המנוף למאבקו בקנה-מידה עולמי (עקרון האינטרנציונליזם הפרולטרי) נמצא לקוי ובלתי-אמין (בעיקר ועל אחת כמה וכמה בעתות ובמצבים של הגירה); כיבוש השלטון בידי חזקה עליו שיתגלגל לדיקטטורה; האמונה ביכולתו להוביל שינוי חברתי מהפכני (בגין פגמיו המבניים) אינה אלא יומרה ריקה, וזה כבר אין כל ממש בחזות המוסרית שהוא מבקש לעטות על עצמו.

הסוציאליזם הארץ-ישראלי: הכשלת המפעל הציוני

המשותף לכל ראשי המחנה הרוויזיוניסטי וגם לחבריו מהשורה היה הדימוי העצמי של מי שחולקים תנועה הטרוגנית מבחינה חברתית, צעירה ודינמית מבחינה פוליטית, ובעלת שליחות היסטורית-לאומית. עם זאת, שלא כמו מקצת חבריו להנהגה (כגון יוסף שכתמן,

15. ז'בוטינסקי, 'מעמד' (1933), כתבים: אָמה וחברה, עמ' 242-244.

16. זאב ז'בוטינסקי, 'שלטון האגרוף בא"י', חזית העם, 11.11.1932 (התפרסם קודם בהיינט, 28.10.1932).

ישעיהו קלינוב, בנימין (אליאב) לובוצקי, בנימין אבניאל, מאיר גרוסמן ואחרים) ראה ז'בוטינסקי ביריבות החרिפה בין הרוויזיוניזם למפלגות השמאל הציוני חזיון פוליטי הכרחי ('אורגני', כלשונו), שכן הוא קיפל בחובו מתח מועצם, תולדת זיקה-שבניגוד, בין שתי ישויות פוליטיות ואידאיות שונות שתהום פרושה ביניהן. ז'בוטינסקי סבר כי לא זו בלבד שאחדות העבודה, ומאוחר יותר מפא"י, אינן נוקטות את מידת האקטיביזם הציוני המדיני הראוי והמתחייב, אלא שהן מוסיפות חטא על פשע בכך שדבקותן בסוציאליזם סופה להביא את הקץ על מפעל התחייה הציוני. לשון אחר, יישום המרכיב הסוציאליסטי בתורתן אחת דינו לרוקן את האוריינטציה הציונית שלהן-עצמן מתוכנה הממשי, וגם - מה שחמור מכך לאין שיעור - להשמיט את הקרקע מתחת לרגלי הגשמת החזון הציוני.

בראשית דרכם הצהירו ז'בוטינסקי ותנועתו החדשה, הצה"ר, על אחיזתם העקרונית בעמדה 'ניטרליסטית' בכל הנוגע למערכת היחסים בין הון לעבודה. במסמך הייסוד של התנועה, 'מה רוצים הציונים הרוויזיוניסטים?' (פרי עטו של האב המייסד, שכתב אותו בעקבות ועידת היסוד באפריל 1925 במטרה להסביר את המצע הרוויזיוניסטי לתומכים וליריבים כאחד), אין התכחשות לעובדת מציאותם של מעמדות חברתיים, וגם לא לקיומו של מאבק הנטוש ביניהם. אדרבה, לפי הנטען בו, ניגודי מעמדות הם בגדר תופעה 'בריאה והכרחית'. ואולם, ההתנגשות בין האינטרסים הסותרים אסור לה שתגלוש למלחמת חורמה. אפשר וצריך ליישב את הניגודים באמצעות פשרה, וביישוב היהודי בארץ-ישראל פשרה זו שקולה לקו פרשת המים המאזן בין ארגוני הפועלים והמשקים השיתופיים שנוסדו ביוזמתם ובין המגזר הפרטי וקנייניו, מייסודן של שכבות הביניים. מטבע הדברים מטעים הנביא והכוהן של ההתארגנות הפוליטית החדשה כי היא בלבד עשויה להיות הגורם המזוהה עם מתווה פרוגרמטי שעיקרו תיווך ופשרה, שכן אין פֶּלְתָה - להבדיל ממפלגות הפועלים מזה ומהמפלגות האזרחיות מזה (הראשונות בגין עגינתן בנקודת המבט הפרטיקולרית הצרה של מעמד הפועלים, והאחרונות בגין עגינתן בנקודת המבט הפרטיקולרית הצרה של שכבות הביניים והבורגנות) - לייצג ולשרת נקודת מבט ממלכתית, שטובת כלל האומה עומדת בראש מעייניה: '[...] הרוויזיוניזם בתור יחידה שלמה עומד - וכן יישאר לעמוד שם להבא - מעל לכל מעמדיות; הוא הנהו הרעיון הטהור ואבי המושג של המדינה העברית'.¹⁷

לא נוקפים אלא ימים מועטים וז'בוטינסקי מוצא עצמו מאמץ בהדרגה - ולשיטתו, בכפוף לנקודת מבט 'ניטרלית', 'אובייקטיבית' (קרי, לאומית צרופה) - 'אוריינטציה בורגנית' מובהקת וגורפת. גילוייה התאורטיים, הפרגמטיים והמעשיים מבשילים בשלהי שנות העשרים

17. ז'בוטינסקי, 'מה רוצים הציונים הרוויזיוניסטים?' (1926), פְּתָבִים: פְּדָרָךְ לְמִדְיָנָה, ירושלים תשי"ג, עמ' 300. הצה"ר וקברניטה מעולם לא נסוגו מעמדה מוצהרת ועקרונית זו. היא אמורה לשמש קריטריון, כמו גם הצדקה וגיבוי אידאולוגיים עליונים, לכל מהלך, כזה או אחר, ברמה הטקטית. ראו שני מכתביו של ז'בוטינסקי למאיר גרוסמן, מהבכירים בהנהגה הרוויזיוניסטית, עד להדחתו בידי ז'בוטינסקי - ביחד עם אחרים - מהנהלת המפלגה במרס 1933 ('פרשת קאטוביץ'): ז'בוטינסקי לגרוסמן, 22.10.1928, מכון ז'בוטינסקי 1/18/2/28; ז'בוטינסקי לגרוסמן, 4.10.1933, מכון ז'בוטינסקי 1/18/12/23.

ובתחילת שנות השלושים.¹⁸ במשמעותה הרחבה היא פְּוּנָה אל מכלול התנאים הכלכליים, החברתיים והאדמיניסטרטיביים שבכוחם לאפשר את השתרשומם, את צמיחתם ואת שגשוגם של היוזמה ושל ההון הפרטיים – העירוניים והכפריים – ביישוב היהודי בארץ-ישראל. חוד ביקורתה הופנה בעיקר כלפי מוסדות היישוב והתנועה הציונית.

שני המוסדות החברתיים שאמורים היו לסמוך את 'האוריינטציה הבורגנית' ולהקנות לה תפקוד צולח ויעיל היו מנגנוני בוררות חובה לאומית בסכסוכי עבודה, ו'פרלמנט המקצועות' שתכליתו להפקיע את מלוא היקפה של זירת יחסי העבודה מן התחום הפוליטי.¹⁹ כתחליף ביניים, בהיעדרם של מוסדות ויסות ופיקוח מוסכמים אלה (שמטבע הדברים, הסנקציה האפשרית היחידה שיכלה לעמוד לרשותם בתקופת היישוב היתה מיסודו הוולונטרי של לחץ מוסרי), העניק המנהיג הרוויזיוניסטי לגיטימציה בלתי-מסויגת לכל הפרת שביתה, ואחת היא אם מפיריה הם מיעוט, ובלבד שהטעמים להפרתה יעלו בקנה-אחד עם צורכי הבנייה הציונית וקידום כינונה של מדינת היהודים. בנסיבות כאלה, התעלמותו של המיעוט מהכרעת הרוב מוגדרת, בניסוחו של ז'בוטינסקי, כ'זכות קדושה להחליט על דעת עצמו, אם השביתה שעומדת לפרוץ היא צודקת או לא'; וכל-כך למה – משום ש'המשכת העבודה ואי-השתתפות בשביתה, בשעה שהשביתה נחשבת לבלתי-צודקת, לא רק שאינה חטא ציוני, אלא זו היא מצווה ברורה של ההכרה הציונית'.²⁰ במאמרו הקנוני 'רעיון בית-ר' הנימה בוטה, נחושה ואלילמה יותר: 'יש להפך ולשבור ללא רחמים כל שביתה בלתי-צודקת ומזיקה למדינה, ממש כמו כל התנקשות אחרת באינטרסים של הקמת המדינה העברית. וזכותה וחובתה של בית-ר עצמה היא להחליט, איזו מן השביתות צודקת ואיזו לא, ולסייע בידי הראשונה ולהפך את השנייה'.²¹

במוקדה של 'אוריינטציה בורגנית' מקיפה ומרחיקת לכת זו (שלא היה לה אף ורע במחוזות המחשבה החברתית והפוליטית המודרנית, למעט רעיונות ויישומים דומים נחלת

18. על הרקע ההיסטורי הקונקרטי להבשלתה – השפעתו הקשה של המשבר הכלכלי החמור שפקד את היישוב (ראשיתו בשליש השלישי של 1925 ושיאו ב-1927) על 'מושק העובדים' (מצוקת אבטלה שלא היתה כמותה וצורך חיוני ודחוף בסיוע כספי), מכאן, וההשראה שמקורה בשיטת הקורפורציות, שנקבעה ב'חוזה העבודה' (אפריל 1927) באיטליה הפשיסטית, מכאן – ראו אצל שושני (לעיל הערה 4), עמ' 224-226.

19. ראו והשוו: שושני, שם, עמ' 219-221; אבינרי, הרעיון הציוני לגוניו, עמ' 201-204; בילסקי-בן-חור, כל יחיד הוא מלך, עמ' 257-261; שביט, מרוב למדינה, עמ' 217-223.

20. ז'בוטינסקי, 'שביתות בארץ-ישראל' (1934), כתבים: רשימות, עמ' 292.

21. ז'בוטינסקי, 'רעיון בית-ר' (1934), כתבים: בדרך למדינה, עמ' 316. מכאן עיקר הדחף לייסודה (יולי 1934) של הסתדרות פועלים חדשה, מתחרה להסתדרות הכללית, הנוטה לאסור שביתות, מחייבת באורח נחרץ בוררות חובה ודוגמת שההון היהודי 'שנרכש בעמל פרך' לא יירתע מלבוא ארצה. ראו: ז'בוטינסקי, 'הסתדרות עובדים לאומית', חזית העם, 3.11.1933. ואכן – כפי שמטעים חוקר התנועה הרוויזיוניסטית יעקב שביט – חברי הצה"ר, בית-ר והסתדרות העובדים הלאומית נמנעו ממאבקים על הטבת תנאי השכר שלהם, כשם שנטו להתחיק בהנחה כי 'המעסיק צודק תמיד' (שביט, מרוב למדינה, עמ' 132, 133, 217).

מפלגות הימין הרדיקלי האירופי שפעלו בפרק הזמן שבין שתי מלחמות העולם) הודקרו הצורך הקטגורי להבטיח מתח רווחים נאות להון הפרטי בחינת 'חוק ברזל': 'ראשית כל, הרכוש הפרטי לא יזרום לארץ, שאין בה תקווה לרווחים; זאת אומרת, שהבטחת הרווח הבריאה היא עקרון העקרונות לכל הפוליטיקה המשקית של הציונות'.²² הדיה, משמעויותיה והשלכותיה של פסיקה זו חוזרים ושונים אין-ספור פעמים בכתביו של ז'בוטינסקי. כך, למשל, במאמרו 'מעמד' (1933), המבוסס גם על ממד תאורטי-עיוני המקרין על שאלות היסוד של ההתיישבות הציונית, לאחר שהוא קובע כי אין בכוחו של ההון הלאומי לשאת בנטל יצירת הרוב היהודי בארץ-ישראל, ומסתברת ממילא הפונקציה הלאומית הרובצת על כתפי היוזמה הפרטית, שב ומפרט ראש בית"ר את תפיסתו באשר לטבעו המובנה (או 'האורגני') של ההון הפרטי:

הצלחת-הבנין [הציוני] תלויה, כידוע לכל, בהכנסת הרכוש הפרטי. טבעו של הרכוש הפרטי הרי גם הוא ידוע לכל: ילך למקומות, ששם יש לו תקוה לשאת 'פרי', מה שנקרא 'רנטאביליטי' בלעז, ולמקום, שאין בו אותה תקוה, לא ילך. טבע זה, אפשר, הוא טבע מאוס וגרוע מאד, גם על זה לא נתווכח היום, אבל הוא ט ב ע, ונגמר.²³

אמור אפוא מעתה: אליבא דז'בוטינסקי, מטרתה של הציונות בשלב הנחת היסודות של המדינה היהודית ('שלב-הבנין') אינה לכונן חברה יהודית צודקת מבחינה חברתית, אלא להקים בארץ-ישראל חברה יהודית הנשענת על רוב יהודי, ואגב כך לפתור גם את מצוקתם של יהודי אירופה. ולכן, שאלת המפתח היא מה הן הדרכים הטובות והיעילות ביותר להשגת הרוב היהודי במהירות הגדולה ביותר (השאלות החברתיות, חשובות ככל שיהיו, משיקות לעתיד-לבוא ואינן צריכות להיות בעיות של ההווה). תשובתו נחרצת וחד-משמעית: מן ההכרח לנקוט 'אוריינטציה בורגנית' – שפירושה חיוב קביעת מעמדה המיוחד והעדיף של הבורגנות בתוך החברה היישובית והתנועה הציונית – ולהגן עליה באורח מפורש וטוטלי, כחלק אינטגרלי מן המערכה ומן המערכת של ההגשמה הציונית ושל תחיית העם היהודי בארץ-ישראל.²⁴

22. ז'בוטינסקי, 'קלסטר-פנים סוציאלי' (1929), פתבים: בסער, ירושלים תשי"ג, עמ' 61.

23. ז'בוטינסקי, 'מעמד' (1933), כתבים: אמה וחברה, עמ' 247 (ההדגשה במקור). וראו גם מאמרו: 'כן לשבור' (1932), כתבים: בסער, עמ' 51. כמיהה גלויה וגאה לצבירת רווחים אפינה לפי ז'בוטינסקי את תקופת הסער והפרץ של הקפיטליזם הצרפתי בימי שלטונו של לואי-בונופרטה: 'בני-אדם היו מתעשרים בהתלהבות, הם קרעו לנתחים את טרף-הכלבים בהרגשת חובה לאומית'. לעומת זאת, בעידן הנוכחי (הרבע הראשון של המאה ה-20), הגם שעוצמת הדחף 'להתעשר' לא פחתה, הרי הוא מתממש 'בבושת-פנים, במבוכת-לב ובצנעה', וזאת בשל המודעות לכך ש'[...] בתחתונים רותחת כנגדו רוגזה עצומה ושכלל עת תלויה מעליו אימת מהפכה' (ז'בוטינסקי, 'אמיל זולא' [1927], פתבים: על ספרות ואמנות, ירושלים תש"ח, עמ' 258-259).

24. 'האוריינטציה הבורגנית' זכתה לקבלת פנים אוהדת וכוללת בשורות הצה"ר, ואילו בקרב צעירי בית"ר היה היחס אליה 'אמביולנטי' (שביט, מרוב למדינה, עמ' 169). בעיקרו של דבר שותפה לסיפא של מסקנות שביט גם חוקרת תנועת בית"ר, אסתר שטיין-אשכנזי, הטוענת כי מאז היווסדה של התנועה

המשוואה האידאולוגית-פוליטית שמציב אפוא הטוען לכתר המנהיגות ביישוב ובתנועה הציונית היא ברורה ופשוטה: המוניזם החברתי-מעמדי ('האוריינטציה הבורגנית') אינו אלא בנו החוקי של המוניזם הלאומי ('החד-נס') – ואין להפריד בין הדברים. ולכן, כל מי שנמצא פוגע באינטרסים של היוזמה ושל הקניין הפרטיים, כמוהו כפוגע באורח קטלני באינטרסים הלאומיים-הציוניים. וזהו בדיוק הקולר שעליו תולה ז'בוטינסקי את אשמתו (שאין כבדה ממנה) של הרוב בשמאל הציוני. לדידו, זה האחרון מנהל מלחמת מעמדות של ממש, מלחמה גלויה ומוצהרת, פרי חינוך ממושך ואינטנסיבי, נגד הבורגנות היישובית העוברית.²⁵ בתנועת מלקחיים מתואמת היטב – כשהזרוע האחת מבקשת, באמצעות השתלטות פוליטית אגרסיבית על מוסדות היישוב והתנועה הציונית, להטות את כף הקרנות הציוניות לטובת אופני התיישבות שיתופיים-סוציאליסטיים ('הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי'), ואילו הזרוע השנייה מדרבנת מאבקים איגוד-מקצועיים מיליטנטיים בנוסח הסוציאליזם האירופי – חותרת תנועת הפועלים להביס את הבורגנות היישובית המפוצלת והמקרטעת, ואגב כך (והיא הנותנת מבחינתו של ז'בוטינסקי) גם להעלות את הכורת על המפעל הציוני. מטעם זה לא נלאה המנהיג הרוויזיוניסטי מלחסוך את שבט לשונו החריפה מיריבו האידאולוגיים, בהקשרים רבים ושונים. לדידו, אחת דינה של הזיקה המעמדית-פרולטרית הנקוטה בידיהם – יש לאסור עליה מלחמת חורמה: 'אין להשלים בין ציוניות ובין הרעיון המעמדי; שום תחבולה, שום פשרה לא תעזור: או שתחריב הציוניות ותחרים ותמית עד הסוף את השאיפה המעמדית בקרב הקהל העברי בארץ-ישראל לכל ימי-תקופת-הבנין – או שלא תתגשם הציוניות'.²⁶

- (ב'1926 הפכה בית"ר רשמית להסתדרות העולמית של נוער 'ברית הצה"ר') התרוצצו בקרבה מחלוקות אידאולוגיות, כמו גם אי-הסכמות בנושאים ארגוניים שונים ומאבקי כוח פוליטיים, שהמשיכו להעיב על אחדות (שטיין-אשכנזי אסתר, בית"ר בארץ-ישראל 1925-1947, ירושלים 1998, עמ' 55).
25. ערב הבהירות לקונגרס הציוני ה"ח, שעה שעל המהנה הרוויזיוניסטי (לרבות שלוחותיו-מעוזיו ברחוב היהודי ברחבי עיירות פולין) העיק חשש כבד מניצחון מוחץ של השמאל, נדרש מנהיגו להבהרת הנסיבות שבהן נוצר לדעתו בסיס לאיחוד התודעה והפעולה: 'כל השקפה אידאולוגית יש לה חוקים אורגאניים משלה, אינרציה מיכנית, כמעט אבטומטית משלה, שאין היא יכולה כבר להשתחרר ממנה. אם מתנבאים ללא הרף ברוח של מלחמת מעמדות וגם מתאמנים במשך שנים במלחמת מעמדות, קשה להעצר, ועל אחת כמה וכמה אחרי נצחון: כי אז הכרה הוא להגשים בחיים את התורה, שאותה בישרו ואת ההבטחות שנתנו: להעמיד את הכלכלה ואת החברה לרשות האינטרסים של הפרולטריון, ז'בוטינסקי, 'סכנת השטפון' [1933], כתבים: בסער, עמ' 173.
26. ז'בוטינסקי, 'מעמד' (1933), כתבים: אָמה וחברה, עמ' 244-245 (ההדגשה במקור). בכך סוגר ז'בוטינסקי מעגל רעיוני ראשיתו בימי חברותו. ב'1907 פרסם ז'בוטינסקי מאמר בבטאון ההסתדרות הציונית ברוסיה דאס יודישע פאלק, בשם 'זאב ז'בוטינסקי: השביתה בראשון-לציון'. במאמר צוין, בין השאר, כי 'אנו חיים בתקופת הקפיטאליזם ולא רק כיבושים תרבותיים אלא גם כיבושים בכוח צבאי מתבצעים קודם כל בכוחו של הרכוש'; ומאחר שלמען האדרת הרכוש נחוצים לדעתו תנאים מסוימים, ובראש ובראשונה עבודה זולה, הרי 'בארץ-ישראל יש צורך בעבודה יהודית זולה, וזוה לא רק ברמת השכר אלא גם במובן של גמישות גדולה יותר בענין ההכרה המעמדית'. ראו נספח למאמרו של יהודה סלוצקי, 'דיון בבעיות יחסי עבודה בראשית ימי העליה השנייה', הציונות, ג (1973), עמ' 213.

מסקנה חד-משמעית זו והנחותיה הוטמעו במלואן בקרב חבריו של ז'בוטינסקי בצה"ר. כמו מנהיגם, אף הם לא ראו 'באוריינטציה הבורגנית' תולדה של אינטרס מעמדי צר או של העדפה ערכית פריטיקולרית שרירותית, כפירושו המנגח והמתלהם של השמאל הציוני, אלא תוצאה של שיקול 'אובייקטיבי' ו'ניטרלי' חסר-פניות, הנובע מבחינה ריאליסטית ותכליתית של הדינמיקה ההיסטורית של הציונות; וכמו מנהיגם, אף הם סברו שעניינם לא טחו מלראות את כיוונה העקיב והאמיתי של האסטרטגיה החברתית המהפכנית שאימצה לעצמה הנהגתה של תנועת הפועלים:

אבל האמת היתה שהרביזיוניזם תיאר את הסכסוכים החברתיים בחברה היישובית כמלחמת-מעמדות ממש ולא כמלחמת-סיסמאות. [...] למעשה סבר הרביזיוניזם, שאחדות העבודה (ואחריה מפא"י) מנהלות בחברה היישובית מלחמה, שנועדה לנשל ולהרוס את המעמד הבינוני – זה שכבר נמצא בארץ וזה המתכוון להגיע אליה; זו היתה, לדעתו, מלחמתו של החזק והמאורגן נגד החלש והמפוצל; מלחמתו של 'המיעוט' נגד 'הרוב'.²⁷

כמרכיב מרכזי ב'מלחמת המעמדות' שיזמה, לטענת הרביזיוניסטים, תנועת העבודה, זכתה נוסחת 'הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי' (מונח שטבע לראשונה נחמן סירקין, ושכיוון, כאמור, לתפיסה שגרסה כי ניתן לבנות חברה סוציאליסטית מן היסוד, 'מלמטה', תוך כדי שימוש בהון לאומי)²⁸ לקיתונות של רותחין: דרכי הגשמתה אינן אלא עיוות מוסרי הוועק לשמים. המשקים השיתופיים למיניהם, חברת העובדים ופעילותם של מנגנוני האיגודים המקצועיים – כולם זקוקים למשאבים פיננסיים ניכרים. אלה האחרונים אינם תוצרים של עבודה עצמית, אלא תולדת ייבוא של הון חיצוני; ומקורות ההון החיצוניים הללו הם הקרנות הלאומיות, שכספן בא להן מתרומותיה הנדיבות של הבורגנות היהודית. קרנות-שפע אלה, המורעפות על רשת ארגוני הפועלים, מוצאות ביטוי במצבם המשופר של פועלי ארץ-ישראל המאורגנים בהסתדרות הכללית – מצב שלדעת ז'בוטינסקי אין לו את ורע בעולם כולו. פועלים אלה נהנים משני העולמות – מרמת שכר גבוהה יחסית, ומשירותי רווחה מסועפים ומעולים:

[...] דווקא הפועל הוא ילדי-השעשועים של ההסתדרות הציונית, של קרן-היסוד, של הקרן-הקיימת. חלקו בכל התקציבים גדול מאוד, לאנשי אמונו העמדות החשובות ביותר בפקידות הציונית. בזמן העליה הגדולה ובימי השפע בתעשיית הבניה השתלט הפועל על החיים הכלכליים מ'שני הקצוות': מלמטה – עלידי האיגוד המקצועי, ומלמעלה – על ידי 'סולל בונה' [...] ברשותו בתי-ספר, בתי-פועלים בערים בני שלוש קומות, בתי-הבראה.²⁹

27. שביט, מרוב למדינה, עמ' 207.

28. לדיון במשמעות המושג ובהקשריו ההיסטוריים ראו: דן הורוביץ ומשה ליסק, מישוב למדינה, תל-אביב 1977, עמ' 203-204.

29. ז'בוטינסקי, 'פתח-תקווה' את קומפני' (1928), כתבים: בסער, עמ' 37. שנה לאחר מכן הגדיר ז'בוטינסקי את הונה המופלג של ההסתדרות הכללית ('בלי ספק העשירה מכל האגודות המקצועיות שבעולם') ככסף נדבות: 'אבל העושר הזה, כולו עד הפרוטה האחרונה כמעט, הלוא פרי נדבה הוא, נדבת הבורגנים [...] ('אזהרה' [1929], שם, עמ' 72).

והנה, קובל במרירות המנהיג הרוויזיוניסטי, תרנגולת זו הידועה לכולם (הבורגנות היהודית), המטילה מלוא-חופניים של ביצי זהב אלה על ההסתדרות הציונית, ובאמצעותה הן מתגלגלות לארגוני הפועלים ולמוסדותיהם – הופכת מושא להשמצה ולביזוי מצדם של אלה האחרונים, מקבלי-חסדה, שאף אינם מסתירים את כוונתם ליטול בסופו של תהליך ההחלשה והנישול ההדרגתיים את קניין 'אחותם' הארץ-ישראלית, שנצבר בעמל רב. באחת, מפלגות הפועלים הציוניות הולכות ומקימות חברה שיתופית-סוציאליסטית במימון הבורגנות היהודית, תוך כדי דחיקת הבורגנות העברית ושימוש בוטה, ציני ושלוח-רסן באידאולוגיה אנטי-בורגנית.³⁰ פן נוסף של הרטוריקה ושל המדיניות מבית-מדרשו של 'הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי' עורר את חמת זעמם של ראש בית"ר ומחנהו. טענתם היתה כי ההתמקדות בבנייה משקית היוצרת אינטרסים ארגוניים וחומריים מוליכה בהכרח להשתקעות במנטליות 'פרגמטית', 'רפורמיסטית', 'זעיר-בורגנית' קובלת, שאינה אלא לשון נרדפת להחלשה הגובלת בדעיכה של הלהט הלאומי-ציוני. לפי השקפה זו, הקונסטרוקטיביזם הסוציאליסטי גורר אחריו כרוסם מתמיד ומסיבי בוויטליות הלאומית ובאקטיביזם המדיני, ומביא לאיבוד התנופה היוצרת והפרספקטיבה הלאומית-מהפכנית. במפלגות הפועלים הארץ-ישראליות הולך ומשתרש 'אתוס זעיר-בורגני'. מי שהיו עד אמצע שנות העשרים חיל החלוץ של המחנה הציוני, הפכו – בעטיה של ההשתעבדות ליתרונות חומריים-כלכליים ומוסדיים – לשומרי החומות של אינטרסים מעמדיים צרים. ממילא לקתה ראייתם הרחבה, ארוכת הטווח והכלל-לאומית, כשם שניטלו מהם המערף, הדמיון, ההעזה, הדינמיות והחיוניות הלאומיים. 'בפעם הראשונה נתקלתי בתופעה זו ב-1918, בשעת גיוס מתנדבים לגדוד', כותב ז'בוטינסקי במאמרו 'השמאל' (1925), עם שהוא מרמז על קו חיץ שעדיין הבדיל אז בין חברי הפועל-הצעיר מכאן לבין פועל-ציון מכאן:

בארץ-ישראל היו קיימות אז שתי הסתדרויות פועלים, אולם רק לאחת מהן (דווקא זו, שנחשבה ליותר לאומית ופחות שמאלית) היה כבר אז 'ריהוט-בית' בצורת יישובים חקלאיים אחדים, ומשום כך סירבו כמעט כל חבריה להצטרף לצבא; והשניה עדיין היתה משוללת 'פאלאנסטרים' משלה – וכמעט כל חבריה נצטרפו לצבא והחזיקו ברוביהם באמונה עד הרגע האחרון. יש לשער שהיה כאן גם הבדל בגישה הנפשית,

30. מנקודת מבט שונה ונוספת מוצגת חשיבותו המכרעת של הסיוע החומרי למפעל הציוני – סיוע שמקורו בבורגנות היהודית. לצד ההנחה כי הקומוניזם הבין-לאומי (הכוונה, קרוב לוודאי, לקומוניזם מוסדתי של ברית-המועצות) [...] מסית ומוכרח להסית את עמי המזרח' נגד השלטון האירופי (שהיישוב העברי מזווג ומזוהה עמו), נמצאת גם ההנחה שלפיה כל ניצחון שלו בארץ כלשהי כמוהו כ'עקירת שורש' של מקור פיננסי (הבורגנות היהודית המקומית) שממנו אפשר לשאוב הון בעבור בנייתה של ארץ-ישראל. על כן, היחס הכולל והאמיתי בין הקומוניזם לציונות מן הנמנע שלא יתורגם לסיטואציה של משחק סכומו אפס (Zero Sum Game): 'הרוצה לשרת את הציונות נאלץ לפעול ולהילחם על כל צעד ושעל בקומוניזם [...] כל מפלה של הקומוניזם, זהו רווח ממש לציונות' (ז'בוטינסקי, 'ציון וקומוניזם' [1933], כתבים: בדרך למדינה, עמ' 65-67).

אבל ביסוד ההבדל הזה היה מונח צנז הרכוש, ההרגל הנאצל, הקדוש, האלוהי, אם רצונכם בכך, אבל המטמטם לדאגה יום-יומית.

והנה, ממשיך ז'בוטינסקי, ההיטרדות בשאלות השעה החומריות בלבד, ההסתגרות בעולם העשייה היום-יומי, ההיצמדות למעגל הצר והמידי של הקיום – המאפיינים בעמים אחרים את 'האיכר הזעיר' – נתגלו עד מהרה כתוכן חייו העיקרי של כל האגף 'השמאלי' בציונות: [...]. בתוכו העמיק לחדור פולחן הפרה, הטראקטור והתקציב, ועליו, בעיקר, נשענים ומסתמכים שוללי הפעולה המדינית.³¹ באספקלריה כזאת לא נותר אלא לקבוע בצער כי דרכי פעולתה ההתיישבותית של תנועת העבודה אינן אלא שחזור (פסול מעיקרו) של דרך פעולתם של אנשי חיבת-ציון, ולכן הביקורת שהוא מותח עליה כמוה כביקורתו של הרצל בשעתו על אופן ההתיישבות של חובבי-ציון כפתרון לשאלה היהודית.³² חולף עוד זמן קצר וז'בוטינסקי נדרש בשנית להבהרת יחסו לתנועת הפועלים. הוא שונה ומצר על מה שנראה לו כדעיכתו של הלהט הלאומי האקטיביסטי, מורשת פועלי-ציון הארץ-ישראלית, בקרב אחדות-העבודה. צרכיה הכלכליים הדחופים של אחדות-העבודה – תלותה המוחלטת של ההתיישבות השיתופית בתקציבי ההון הלאומי – הביאו אותה לתת יד למחנה הציוני המינימליסטי (קרי, לחבור לווייצמן). המהפכנים לשעבר הפכו לזעיר-בורגנים: קרתנים, צרי אופקים, חרדים לרכוש שצברו ולהישגיהם וטרודים בביצורם ובהרחבתם. הווה אומר, בגלגול זה אין הם אלא אבן נגף בדרכה של ציונות דינמית, ויטלית, חדורת מעוף ותנופה מדיניים.³³

'הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי' ממתן אפוא את הלהט המהפכני הלאומי האקטיביסטי. ואולם, טוען ז'בוטינסקי, אין משמעו רק ויתור על אקטיביזם 'מבני', אלא הוא בהכרח גם

31. ז'בוטינסקי, 'השמאל', כתבים: בסער, עמ' 18-19. שכטמן סבור, בהתבססו על מאמר של ז'בוטינסקי שהתפרסם בעיתון רוסי, שכבר בתחילת המאבק על רעיון הגדודים למד הלה לדעת כי מפלגות הפועלים הארץ-ישראליות הן בעלות אתוס 'זעיר-בורגני', חרדות לנכסי ההתיישבות החקלאית שהקימו ולפיכך נוטות למינימליזם מדיני (שהוא 'כדור ברזל לרגלינו') ולהשתעבדות לבעלי המאה בתנועה הציונית. ראו: זאב ז'בוטינסקי, 'מכתב מנשיאה' שהתפרסם באודסקיא נובוסטי, 16.6.1915; יוסף שכטמן, זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, ב, תל-אביב 1959, עמ' 303.

32. ז'בוטינסקי, 'השמאל', כתבים: בסער, עמ' 15.

33. זאב ז'בוטינסקי, 'אויב הפועלים', הארץ, 10.8.1925 (רוסבייט, 2.8.1925). ואכן, הברית שהלכה ונתחשלה בין וייצמן לבין תנועת הפועלים מאז תחילת שנות העשרים התמקדה בנוסחה של 'עוד עו ועוד דונם', כדרך המלך בעשייה הציונית. כך, למשל, דיבר וייצמן בשבחה בקונגרס הציוני הי"ז: 'אם יש דרך אחרת לבנות בית, חוץ מאשר לבנה אחר לבנה, אני אינני יודע אותה. אם יש דרך אחרת לבנות ארץ חוץ מאשר דונאם אחרי דונאם, איש אחרי איש, ומשק אחרי משק – שוב אינני יודע אותה' (מצוטט אצל זאב לקויר, תולדות הציונות, ירושלים ותל-אביב תשל"ד, עמ' 390). במקום אחר, ברמוזו לשיטת הצנטרליזם הביורוקרטי שמפעילה תנועת העבודה השלטת בתהליך הבנייה הציוני, הסכים וייצמן להגדרה כי הציונות היא 'בולשביזם קונסטרוקטיבי, בניגוד לצורה ההרסנית ברוסיה' (מצוטט אצל יוסף גורני, שותפות ומאבק, תל-אביב 1976, עמ' 59).

ממריץ את תנועת העבודה לנהוג גישה פרגמטית בחפזונה להשתלט על ההון הלאומי ולהציב את האינטרס המשקי הצר, הפרובינציאלי שלה בראש סדר העדיפויות הלאומי. לשון אחר, הצורך להבטיח את אמצעי המימון ואת האינטרסים הכלכליים של ההתיישבות ושל המשק ההסתדרותי גוזר עליה לסגל לעצמה מערכת ערכים עקרה וחפה מחיוניות אקטיביסטית ולאומית-ממלכתית גם יחד. בה במידה ברי שכלל שההצלחה שורה בדרכה של תנועת העבודה, ככל שהסוציאליזם הקונסטרוקטיבי מניב פירות ויתרונות חומריים, ככל שעולה ומתרחבת הרווחה החומרית בשורות חבריו ונאמניו – כך הולכת ונפגמת נכונותם להקריב קורבנות אישיים. מי שמורגל בתנאי רווחה ואהבת הנוחיות אינו יכול לעמוד במועקות הסבל והייסורים המתחייבים מאופיין של הבנייה והעשייה הציוניות. 'במקום ש"חלוצים" משמינים, שם אין הם חלוצים...' – כך, בכנס היסוד של הצ"ח (ספטמבר 1935), מטיח המנהיג הרוויזיוניסטי עלבון קשה בתנועת העבודה, על שפסה מקרבה רוח החלוציות. במקביל, הוא מעיר, מן הראוי לרענן את זכרוננו של הנוער, חרף העובדה שהדבר ייחשב 'לאכזריות בלתי-אנושית', כי "חלוציות" פירושה סבל, מחסור, קרבנות [...] [ו]חלוץ פירושו: נזיר, נגיד, נדיב.³⁴

עמדות כאלה או דומות להן משקפות את הקו הכללי שהיה נחלת כל ברית הצה"ר מאז הקמתה. בייחוד הן הלמו את הלוך-נפשם של המצטרפים אליה זה מקרוב (לקראת שלהי שנות העשרים), מאוכזבי תנועת הפועלים, שגיבושם הפוליטי הוליד את ראש החץ של האגף המקסימליסטי רוויזיוניזם ('ברית הבריונים', שנוסדה באוקטובר 1931).³⁵ עם זאת לא נפקד ביניהן גם מקומה של עמדה שונה, חריגה משהו. האישיות שעמדה מאחוריה היתה מהמסתפחים הרדיקליים החדשים – אורי צבי גרינברג (1896-1981), משורר מגויס והדמות המרכזית בו'אנר השירה הפוליטית מאז סוף שנות העשרים. אצ"ג נטה בעליל למתוח קו

34. ז'בוטינסקי, 'הציונות הרוממה' (1935), כתבים: נאומים 1927-1940, עמ' 186 (ההדגשות במקור). וראו גם: 'מתוך מדבש' (1935), כתבים: בסער, עמ' 79-80.

35. ראש להם היה אב"א אחימאיר (1897-1962), פובליציסט מחונן, שהתנער מכל זיקה לתנועת הפועלים מאז תחילת 1928. אחימאיר, שלא הצניע את אהדתו לפשיזם האירופי הגואה וההין לקרוא תיגר פומבי על דרכו המדינית של ז'בוטינסקי (ביועידה העולמית החמישית של הצה"ר בווינה, אוגוסט 1932), נסך את אכזבתו המרה מן ההסתדרות הכללית, החולשת על 'החלק הכי טוב בישוב, על המחנה החלוצי', לטענה כי 'שום דבר לא מענין אותה, חוץ משאלת התקציב' (אב"א אחימאיר, 'לאור השעה', דאר היום, 9.8.1929). מאוחר יותר גרס כי ההתיישבות החקלאית בכלל, וזו הקיבוצית בפרט, אינן אלא מנורים אסקפיסטיים, החיים על חשבון הציבור, נבדלים ממנו, להוטים אחר עצמם ואחר איכות חייהם בלבד. לטענתו, 'ציונות מנורית' זו, המסתגרת בתוך עצמה, המתכחשת לאקטיביזם לאומי, הדנה את קומץ חבריה לניווון, מרחיקה בהכרח מעליה (ומהציונות) את מיטב הנוער לטובת הסוציאליזם המוניסטי-העקבי – ה'בונד' והקומוניזם, 'משום שאלה הבטיחו חיי גבורה, התמכרות, מלחמה, סוהר, גרדום, ולא קישקוש בקופסאות, לא פיטפוטים ולא חיי-מנזר' (אב"א אחימאיר, 'מכתב אל הנוער הבית-רי', כתבים נבחרים, א, הציונות המהפכנית, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 58-60). ליתר דיוק נוסף ונצייין כי המאמר שהתפרסם בחזית העם (במרס 1932) אמנם תקף ישירות את הסוציאליזם 'בנוסח ויתקין [צ"ל כנראה סירקין] וגורדון', שנבנה על 'יסודות הסוציאליזם הבורוכובי', אבל יש בו במובלע גם הסתייגות מדרכו המדינית הלגאלית של ז'בוטינסקי.

מפריד עבה בין החלוצים, שאותם העלה על נס ושיבחה על אורחות חייהם הצנועים ומחויבותם העמוקה והחד-משמעית לציוניים הלאומיים, לבין מנהיגיהם, שמעלו באמון שניתן בהם, סיאבו את המפעל הציוני-חלוצי והטילו בו מום ועשוהו פלסטר, משום שלנגד עיניהם עמדה רק טובתם האישית. בסגנונו המיוחד, הציורי, עמוס האמוציות והאסוציאציות, הוא מגנה את הנהגתה של תנועת העבודה על רדיפתה הבזויה, חסרת הבושה, אחר מנעמי החיים, בשעה שצאן מרעיתה, החלוצים והחלוצות, מגיע עד פת לחם, והנשים שבקרבן אפילו נאלצות לשרת – מעשה שפחות – בבתי עשירים: 'האמנם לא התעגלו משומן גם שוקיהם של "באי-כוח" החלוצים כשם שהתעגלו משומן שוקיהם של שאר הפקידים [פקידי ההנהלה הציונית, ר"ש] בה-בשעה שלאם עובדת לא היה חלב להיניק את תינוקה? חלוצות נהרו מן הכפר העירה לחפש עבודה ב"בית פרטי" – מקום שפחה!'³⁶

כך או כך, המסקנה העולה מכל התפיסות הללו היא אחת: מי שחוג ראיתו כבול לאינטרסים החומריים הצרים והמדיניים שלו, מי שבהול וטרוד באשר לגורל נכסיו, מי שאינו מוכן להסתפק במועט ולשאת כל קורבן, מי שניטלו ממנו מסירות הנפש, ההתלהבות, החיוניות והדחפים לפעילות דינמית ויוצרת, לא זו בלבד שאינו יכול להיות נושא דגל החזון והמעשה הציוניים, אלא שהוא נמצא מחבל ללא תקנה בעצם כינונה וקיומה של ההווה הלאומית ההולכת ונרקמת.³⁷

36. אורי צבי גרינברג, 'בעירום ובעריה', דאר היום, 1.1.1931. קצת למעלה משנתיים קודם לפרסום דברי פרוזה אלה יצא אצ"ג את הבחנתו החדה בין החלוצים נקיי הכפיים, העידיית של תנועת הפועלים, לבין מנהיגיהם שבגדו בהם – לכל אורכה של הפואמה 'חזון אחד הלגינות', שראתה אור במחצית השנייה של 1928 (חנן חבר, 'ראשית התגבשותו של השיר הפוליטי בשירה העברית בארץ-ישראל', דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1984, עמ' 5, 354). התקפה ארסית במיוחד נגד מחנה הפועלים, שחבריו מתוארים כמי שאיבדו את אמונם בציונות אך מתחזים לציונים לצורכי פרנסה וקריירה אישיים בלבד, מצאה ביטוי ברומן השערורייתי, פרי עטו של יהושע השל ייבין, 'ירושלים מחכה.... תל-אביב תרצ"ד'. ייבין היה שותפם של אחימאיר ואצ"ג בהנהגת 'ברית הבריונים' והאגף המקסימליסטי של הצה"ר הארץ-ישראלי.

37. בויקה לנאמר כאן ראו הדיון באוריניציה 'האלטרואיסטית-אקטיביסטית' במכלול מחשבתו של ז'בוטינסקי (שושני, 'לעיל הערה 4, עמ' 230-238). על הממד 'האקטיביסטי' במשמעותו כאמצעי לחץ לדרבון בעל-הברית ולהרתעת היריב כאחד, כפי שהוא משוקע במסכת תפיסתו המדינית של ז'בוטינסקי, ראו: בנימין אקצין, 'מדיניות החוץ של ז'בוטינסקי', גשר, 6, 3-2 (אלול תש"ך), עמ' 36-58. לדימויים אלה של העצמי ושל הזולת, נחלת חברי התנועה הרוויזיוניסטית ומנהיגיה, היו שתי השלכות במישורים נפרדים. האחת התגלמה בתגובתה של תנועת העבודה. זו טענה להיפוך היוצרות: דווקא הרוויזיוניזם הוא האמון על 'ציונות קלה', שאינה מחייבת את הפרט לקורבנות. נשללו וגונו גם תלות-היתר שלו בגורם הייצוגי (בריטניה); דבקות-היתר שלו בצדדים הסמליים-טקטיים של החוויה הלאומית; מחויבותו והקפדתו על הגיונים הסמיי-צבאיים של פלוגות בית"ר והקפדתו המפליגה עליהם; הפתוס הרטורי הלאומי המתלהם שנקט, וכן הלאה. כך, למשל, בגילוי הדעת שפורסם עם תום ועידת האיחוד בין הפועל-הצעיר לאחדות-העבודה, הצטוו חברי הגוף הפוליטי החדש (מפא"י) ללחום נגד הנטיית 'הליקוידציונית', שמקורן ב'ברית שלום', ובה בעת גם נגד 'ציונות ההפגנה והפזוה, הלהג הפוליטי, להטי הצבאיות ושאר תענועי הרוויזיוניזם העלולים לטמטם ולהשחית את הנוער, לערער את היסודות המוסריים של התנועה ולהטיל צל על מפעל העבודה והשלום בארץ' (הפועל הצעיר, 24.1.1930; ראו גם ההשוואה בין 'אסכולה א' –

צא וראה אפוא כי בית היוצר ה'בוטינסקי' תולה כתב אשמה חמור בסוציאליזם הארץ-ישראלי. בהדרגה אך בעקביות, הרטוריקה והפרקסיס התפורים לפי מידותיו סותמים את הגולל על אפשרות הצלחתה של הציונות. יריבו האידיאולוגי-פוליטי הראשי של הרוויזיוניזם נמצא חוטא פעמיים: פעם אחת, משום פגיעתו הרעה והקוטלת - ובאמצעים מוסריים פסולים - בקניין הפרטי ובבורגנות העברית, המזוהים עם האינטרס האובייקטיבי של הבנייה הציונית; ופעם שנייה, משום שהוא נוטע חולשה ורפיסות בלהט הלאומי ובאקטיביזם המדיני הממלכתי, שבלעדיהם אין תקומה ותוחלת למפעל הציוני.³⁸

סיכום

כפי שעולה מדיוננו, ז'בוטינסקי לא ערך ניתוח ביקורתי ממוקד בהלכה ובמעשה הסוציאליסטיים. לכן, כל ניסיון להציג באורח מקיף ושיטתי את יחסו אליהם חייב להישען על מקבץ של התבטאויות, בודדות לרוב, הפוזרות במקומות ובהקשרים שונים ביצירתו רחבת-הממדים ומרובת-הפנים. ועם זאת, דומה שאין לך פן חשוב בדוקטרינה הסוציאליסטית, הנורמטיבית לתקופתה - ותהיה הגדרתה אשר תהיה - שלא הפך אובייקט לחצי ביקורתו. ביקורת זו מעוגנת בשלושה פרקים: הראשון - ביקורת עקרונות היסוד של הסוציאליזם, ולפיה הסוציאליזם נמצא נפסד משום היותו מנוגד לטבע האדם; משום שתפיסתו האפיסטמולוגית לוקה באוריינטציה מטריאליסטית-מכניסטית-טרמיניסטית; משום שבתכלית הניגוד לשיטה הקפיטליסטית, בהגשמתו מובנה תהליך המוביל לאיבונה של החברה (האומה), ומשום שמעצם מהותו אחת דתו - לקעקע את ליכודה ואחדותה האורגניים של האומה ולזרוע בה דרך קבע שניות, בלבול ופסיחה על שתי הסעיפים; הפרק השני עיקרו ביקורת הפרולטריון המודרני, ולפיה המעמד החברתי שהסוציאליזם קשר את גורלו עמו נמצא נפסד משום שזיקתו הבין-לאומית (שהיא תנאי הכרחי למיגור המשטר הקפיטליסטי ולכינונו הצולח של סדר חברתי סוציאליסטי בארצות התעשייתיות המפותחות) נחשפת

הזרם המרכזי בציונות, ולמעשה תנועת העבודה ונספחיה, ובין 'אסכולה ב' - התנועה הרוויזיוניסטית, אצל יהושפט הרכבי, הכרעות גורליות, תל-אביב 1986, עמ' 90-93. השלכה נוספת התבטאה במרקם החיים הרעיוני והפרקטי הפנים-תנועתי. הכוונה לאופני מיסודה של תשתית ארגונית 'קונסטרוקטיבית' במסגרות התנועה הרוויזיוניסטית, מה שגלגל לפתחה פקעת של מתחים וסתירות (ראו שביט, מרוב למדינה, פרק שמיני).

38. דומה שאי אפשר להטיל ספק בקביעה שלפיה ז'בוטינסקי טעה בכוונותיהן של אחדות-העבודה ואחר-כך של מפא"י. בניגוד להערכתו, הזרם המרכזי בציונות הסוציאליסטית שיתף פעולה בפועל עם הבורגנות, וגם לטווח הארוך לא זמם לנשלה מנכסיה. בד בבד, מכל בחינה שהיא, לעולם העניק זרם זה עליונות אידאית, סמלית ומעשית בלתי-מהוססת למרכיב הלאומי-ציוני על פני המרכיב המעמדי-סוציאליסטי; גישה זו תאמה את העובדה ההיסטורית (המאוששת במחקרים רבים), המלמדת כי לאורך פעילותו האידיאולוגית והציבורית (מאז ימי העלייה השנייה ופועל-ציון) הלך ונתעמעם דיוקנו הסוציאליסטי (ראו: שושני, לעיל הערה 4, עמ' 226-229, ובמיוחד הערה 48).

כהפשטה ריקה; משום שמגמות התפתחותה של הכלכלה המודרנית יולידו בו באורח בלתי-נמנע חולשות מבניות-אובייקטיביות, שסופן לכפות עליו הר כגיגית הזדנבות בשולי מערכת הייצור (מה שממילא ייטול ממנו גם את עוקץ הרציונל של היומרה למיקום אסטרטגי מהפכני); משום שנצחונו הפוליטי מוליד ויוליד בהכרח דיקטטורה שרירותית וברוטלית, ומשום שזה מכבר ניטל הבסיס המוסרי למאבקיו למען תכליות מעמדיות ייחודיות; ואילו הפרק השלישי עניינו ביקורת הסוציאליזם הארץ-ישראלי. זה האחרון נמצא נפסד משום שתוכן השראתו האידאולוגית ופועל מעשי ידיו טומנים בחובם כר פורה לצמיחת גרעיני כליונו של המפעל הציוני.

עמוד ריק